

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely

Somfay Örs

**Az I. világháború magyar vonatkozású köztéri, valamint közösségi hősi emlékei és ezek
adatbázisa**

Doktori iskola vezetője

Dr. Fröhlich Ida DSc

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely vezetője

Dr. Berényi István DSc

Témavezető

Dr. M. Kiss Sándor PhD

Történelemtudományi Intézet vezetője

Piliscsaba

2012

A kutatás előzményei, problémafelvetés

Az I. világháború veszteségeire emlékeztető hősi emlékek már a háború alatt is keletkeztek és kisebb-nagyobb intenzitással folyamatosan jönnek létre mind a mai napig. Megítélésük máig tartó történetük során, a mindenkori politikai berendezkedés függvényében változott. Ebből adódóan a velük foglalkozó szakirodalom, a róluk szóló források hozzáállását, szemszögét is az aktuális politikai háttér befolyásolta. Részletesebb, országos szintű kutatás csupán egy-két alkalommal történt az elmúlt közel 100 év során, de intenzívebb érdeklődés is csak az 1970-es évek óta mutatható ki. Bár a megelőző évtizedekben a kutatási intenzitás és a társadalmi érdeklődés is jelentősebb lett, a számos elemző munka elszigetelődött egymástól és elsősorban helytörténeti, vagy egy-egy kapcsolódó terület feldolgozására koncentrált. Hiányzott tehát egy olyan gyűjtőmunka, ami számba veszi és egyesíti a korábbi eredményeket, valamint igyekszik a jelentős méretű tartalmi hiátusokat megszüntetni. Az utolsó országos szintű gyűjtő és feldolgozó kutatás több mint 30 éve készült, így egyrészt az elemzési és viszonyulási rendszere is frissítésre szorult, másrészt értelemszerűen nem tartalmazza a legutóbbi időszak eredményeit, változásait. A Trianon után határon túlra került területek hősi emlékeivel a források hiányában eddig szintén aránytalanul keveset foglalkoztak, vagyis időszerű volt ezen területek hősi emlékeinek, jelen lehetőségek szerinti számbavételét is elkezdni.

Célkitűzés

A doktori dolgozattal és az ennek kapcsán készülő adatbázisok létrehozásával, valamint mindezeknek a jelen kor szakmai és társadalmi elvárásainak megfelelő formájú publikálásával, elsődleges célom, hogy az I. világháború hősi emlékeinek minél pontosabb kataszterét összeállítsam, úgy a mai állapotokról, mint történeti szempontból. Fontosnak tartom, hogy a témával kapcsolatos eddigi legjelentősebb szakirodalmat és az országos méretű kutatásokat is bemutassam. Ezek a felmérések, mivel időben több évtized eltéréssel jöttek létre, egyben meghatározó lenyomatai is annak, hogyan változott a hősi emlékek megítélése és elhelyezkedése a társadalmi köztudatban. Egy-egy újabb kutatásra mindig azért kerül sor, hogy a korábbi kutatások eredményeit pontosítsa, illetve az azóta eltelt változásokat rögzítse, feldolgozza. Az elmúlt évtizedekben történt hősi emlékekkel kapcsolatos változásokat országos szinten eddig még nem dolgozták fel, harminc év után ez tehát az első ilyen nagyszabású felmérés. A határon túli magyar vonatkozású I. világháborús hősi emlékeket a

teljesség igényével szintén nem vette eddig számba senki, így ezek történeti beágyazása sem történt korábban meg.

A hősi emlékekre vonatkozó szakirodalom elméleti téren csupán néhány vonatkozásban szorult javításra és kiegészítésre, az emlékművek konkrét történetét illetően viszont jelentős hiátusok, és gyakran komoly tévedések is vannak, amelyeket tapasztalataim szerint egymástól vesznek át az újabb tanulmányok szerzői, anélkül, hogy ellenőriznék az egyes történeti adatok hitelességét. A kisebb-nagyobb tévedések száma oly sok, hisz több mint 3500 hősi emlék történetéről beszélünk, hogy mindegyik felsorolása nem lehetséges. Ezért is kívántam elkészíteni a hősi emlékek adatbázisát, ahol minden egyes emlékműnél felsorolásra kerültek a felhasznált források, mind a képi, mind pedig az írott anyagok.

A kutatásomhoz minden eddiginél nagyobb mennyiségben álltak rendelkezésemre azok a korabeli források, amelyek a digitális előmunkálatoknak köszönhetően, kereshető módon a korábbiaknál mélyebb feldolgozást tettek lehetővé.

A legnagyobb hiány az I. világháború hősi emlékeinél, az egyes emlékművek konkrét történeti feldolgozása volt. Ezen belül, a keletkezésükről és az alkotójukról állt eddig viszonylag csekély információ a rendelkezésünkre. A korábbi feldolgozások elsősorban a komolyabb szobrászati értékkel és fontosabb politikatörténeti jelentőséggel bíró szobrokra koncentráltak. A mostani kutatásom eredményeképpen, nemcsak a kistelepülések emlékműveiről sikerült nagyságrendekkel pontosabb információt szerezni, de Budapest eddig ismert hősi emlékeinek száma is majdnem duplájára nőtt. Ennek köszönhetően szinte minden jelentős emlékművekké foglalkozó szobrász, képzőművész, műépítész életművét sikerült kiegészíteni, pontosítani. Számos helytörténeti feldolgozás is előkerült a terepmunka során, amelyek sosem jutottak el a publikálásig, kéziratként feküdtek a fiókok mélyén.

Felállítottam egy elemzési rendszert is, amelynek segítségével a történeti adatok mellett egy ikonográfiai és formai elemzést is el kívántam végezni a hősi emlékek azon körén, amelyekről fényképfelvétel áll rendelkezésemre.

Fontosnak tartom továbbá, hogy a hősi emlékek kapcsán néhány fogalmi meghatározást is pontosítsak, amire a korábbi kutatások esetleg kevesebb figyelmet fordítottak.

A kutatási eredményeket nem csupán a dolgozatomon keresztül kívánom megosztani, hanem egy online, mindenki számára korlátozás nélkül elérhető és folyamatosan bővülő adatbázis segítségével. Ez az adatbázis, egy tanulmánynál sokkal tágabb lehetőségeket nyújt a kutatómunka prezentálására, hiszen amellett, hogy 3556 I. világháborús hősi emléket mutat be történeti és képzőművészeti szempontból, több mint 14 ezer fotóval illusztrált. Emellett, az adatbázis keresőmotorjának segítségével számtalan szempont szerint szűrhetjük a

gyűjteményt, szervezhetjük különböző csoportokba a hősi emlékeket, így más témával foglalkozó kutatók számára is használhatóvá válik.

Legalább ennyire fontos, hogy a korábbi gyűjteményekkel ellentétben ez nem egy végleges, statikus állapotot tükröző publikáció, hanem a jövőben, a témában kutatók által bővíthető adatbázis. Mivel I. világháborús hősi emlékek napjainkban is keletkeznek, a digitális gyűjtemény egyben a jelen kor történelmének és a társadalmi tudat ezen a téren történő változásainak is rögzítője lesz. Hasonlóan fontos funkciója egy tudományos online adatbázisnak, hogy lehetőséget teremt a tudományos csapatmunka koordinálására, anélkül, hogy az abban résztvevő tagok személyesen találkozzanak. Fontos kiindulási cél volt továbbá, hogy az ebben a témában létrejött korábbi kutatások eredményeit is összegyűjtsem és publikáljam. A Web 2.0 technológiában rejlő lehetőségek ezen a területen is nagy segítséget nyújtottak, és az adatbázison keresztül nyújthatnak is a jövőben, mivel még van olyan levéltári és egyéb forrásanyag, amihez fizikailag nem volt lehetőségem hozzájutni.

Az online adatbázisom által szeretném bemutatni, milyen új lehetőségeket nyit a tudományos kutatások számára a digitális technológiák használata, a források digitális feldolgozásától, az online szakmai kommunikáción keresztül, a tudományos adatbázisok létrehozásáig.

A doktori dolgozatomhoz szervesen kapcsolódó kutatási adatbázisok közül a publikálásra szánt változat elérhető a <http://hosiemlek.szoborlap.hu> címen, a munkatáblázatot és a művészeti elemző táblázatot a dolgozat elektronikus változatához mellékletben csatolom.

A követett módszertan

Első lépésnek a legfontosabb témába vágó szakirodalmak feltárását tekintettem, igyekeztem megismerni az eddigi eredményeket, a különböző korszakokban alkalmazott módszertanokat és kutatási elveket. Ezek tükrében az elmúlt 10 évben részletes forrásfeltáró kutatást folytattam a lehetséges gyűjtemények és levéltári, múzeumi valamint könyvészeti források feltárása. Nem kizárólag a „hivatalos” forrásokat kerestem, hanem nagy hangsúlyt fektettem a magán gyűjtők és gyűjtemények felkutatására is. Utóbb kiderült, hogy a magán gyűjtemények legalább annyira informatívaknak bizonyultak, mint az eddig használt szakmai anyagok.

A feltárt forrásokat és gyűjteményeket, a mindenkori lehetőségeim szerint, folyamatosan digitalizáltam és teljes szövegűen kereshető adatbázisokba építettem. Az így feltárt adatokat egy egységes táblázatba foglaltam, amelyet eleinte a korábbi módszertanok alapján hoztam létre, majd a kutató munka során folyamatosan finomítottam, alakítottam.

Az egységesítésnek köszönhetően világossá vált, hogy mely részterületek leginkább feltáratlanok, milyen módszertani problémákkal rendelkeztek a korábbi kutatások. Számos egymásnak ellentmondó adat került napvilágra az egyes hősi emlékművek történetével kapcsolatban, melyeket egyedi kutatómunkával minden esetben igyekeztem tisztázni. Ugyanígy a hiányzó adatokat próbáltam ahol lehetett, pótolni. A digitális forrásfeldolgozás és az adatok egységes rendszerbe építése az adatpótlások/javítások miatt rendkívül időigényes feladat volt, de a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel több, ugyanakkor áttekinthető adatot eredményezett.

A hősi emlékekre vonatkozó információk új feldolgozási szempontjainak kialakítását egy folyamatként kell elképzelni, amit a beérkező újabb és újabb történeti adatok és gyűjtemények alakítottak. Ezt az elemzési rendszert, a gyűjtemény jelentős részének ismerete nélkül, előre nem lehetett felállítani, illetve a történeti források alapján a korábban használtat újragondolni. A legutóbbi országos szintű felméréskor a ma ismert hősi emlékek fele, a rájuk vonatkozó történeti adatok harmada volt ismert!¹

Építészeti alkotás	Szobrászati alkotás	Emlékmű
Hősök temploma	Hősök szobra	Hősi emlékmű
Hősök kápolnája	Hősi síremlék	Hősök oltára
Hősök kapuja	A nemzeti áldozatkészség helyi szobra	Hősi oltárkép
Hősök szobája	Szentháromság szobor	Hősök harangja
Hősök kilátója	Hősi dombormű	Hősök fala
Hősi kriptá		Hősök emlékládája
Hősök kútja		Hősi kereszt
Harangláb		Hősök kopjafája
		Örökmécses
Emléktábla	Kertészeti alkotás	Intézmény
Egyszerű emléktábla	Hősök temetője	Anyá és Csecsemővédő Intézet
Emléktábla domborművel	Hősi sírkert	Kiseddóvó
	Hősök ligete	Hősök háza
	Hősök kertje	Hősök emlékiskolája
	Hősök fasora	

Az I. világháború hősi emlékeinek fajtái megjelenésük szerint

A rendelkezésre álló új adatbázis segítségével újra gondoltam az I. világháború hősi emlékeit meghatározó szempontrendszert is, ezek alapján pedig utólag elvégeztem a gyűjtemény

¹ Figyelembe kell venni, hogy az eltelt 30 évben közel 600 új hősi emlék keletkezett Magyarországon, valamint azt is, hogy a határon túli területekre nem terjedt ki a korábbi vizsgálat.

rostálását. Az új szempontrendszer térbeni, időbeni és tartalmi szempontból fogalmaz meg kritériumokat.

I. világháborús hősi emlékeknek tekintem a kutatás során azokat a tárgyiasult, maradandó anyagú és formájú alkotásokat, amelyek tartalmukban köthetőek az első világháborúhoz és az ott elhunyt katonákhoz. Egyértelműen kifejezik az alapítók kegyeleti és emlékeztető szándékát a háború hősi halottai iránt, továbbá megjelenésükben és kifejezésükben a közösségi és nem csak a személyes emlékeztetés eszközeiként funkcionálnak. Sem az alapítói szándék tekintetében, sem pedig a tartalmi megjelenés szempontjából nem követelmény a fentiek önálló megjelenése, vagyis a hősi emlék tartalmát és funkcióját tekintve többféle is lehet, de az egyéb tulajdonságai nem befolyásolhatják az alapvető kegyeleti, emlékeztető funkciót. Azon speciális esetekben, amikor a fenti kritériumok alapján sem egyértelmű a besorolás, döntő fontossággal bír a befogadó közeg viszonyulása az emlékműhöz, amit legkönnyebben az emlékmű köré szerveződő ünnepek, események alapján lehet meghatározni.

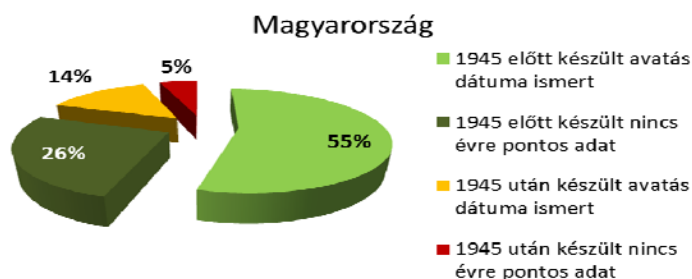
A történeti adatok mellett, szintén a korábbi szempontrendszerek finomításával egy tartalmi és formai felosztást is készítettem és ez alapján elemeztem a képileg is dokumentált hősi emlékeket.

Új eredmények

A téma feltárását segítő legfontosabb levéltári, múzeumi és könyvészeti források digitalizálásra és teljes szövegű kereshető adatbázisba építésre kerültek, így több millió oldalnyi, eddig feltáratlan dokumentumot sikerült elemezni és ennek segítségével az egyes hősi emlékekről szóló ismereteinket megtöbbszörözni.

Feltárássra került számos elfeledett kutatómunka eredménye és a legjelentősebb magángyűjtemények is egyesítésre kerültek ezekkel. A saját gyűjtéssel kiegészítve létrejött az eddigi legteljesebb, a korábbi gyűjtéseknél egy nagyságrenddel több, **3556 hősi emléket**, ezen belül közel **100,000 egyedileg kitöltött adatelemet** magába foglaló adatbázis. Ez a gyűjtemény tartalmazza a határon túl eddig feltárt hősi emlékeket, valamint az egyes emlékekről minden eddigénél több, részletesebb adatot közöl. A gyűjtemény nem csupán nagyobb és részletesebb, de számos korábbi téves adatot, információt is javít, pontosít. Az adatbázisban szereplő információk mindenesetben konkrét és ellenőrizhető forrásokon, illetve a képi dokumentációkon alapulnak.

Szintén feldolgozásra került, a legutóbbi országos felmérés óta eltelt 30 évben létrehozott, felújított, vagy újraállított hősi emlékek története. Ugyanígy elkészült és feldolgozásra került a határon túl létrehozott hősi emlékművek forrásfeltáró kutatása is.



Magyarország		1981	2012
1945 előtt készült	avatás dátuma ismert	1185	1783
	nincs évre pontos adat	695	846
1945 előtt készült összesen		1880	2629
1945 után készült	avatás dátuma ismert	54 ²	468
	nincs évre pontos adat		178
1945 után készült összesen		54	646
összesen		1934	3275

Utóbbi esetben objektív okokból a feltáró munka közel sem lehetett olyan teljes, mint a mai magyarországi területeknél, de a további kutatások alapját megítélésem szerint sikerült lerakni.

Az 1981-es felméréshez képest az adatbővülés jelentős. Csak az 1945-ig tartó első periódusban 50%-al nőtt a feltárt hősi emlékek száma Magyarországon. A határon túli területek tekintetében nincs viszonyítási alapja a kutatás eredményeinek, mivel eddig kizárólag csak helytörténeti kutatások készültek.

Határon túli területek összesítő táblázat		AUSZTRIA	HORVÁTORSZÁG	NÉMETORSZÁG	ROMÁNIA	SZERBIA	SZLOVÁKIA	SZLOVÉNIA	UKRAJNA	összesen
1945 előtt készült	avatás dátuma ismert	3	4	1	36	3	57	2	9	115
	nincs évre pontos	11	3		51	4	50	1	3	123
1945 előtt készült összesen		14	7	1	87	7	107	3	12	238
1945 után készült	avatás dátuma ismert	1	1		7	1	1			11
	nincs évre pontos	2			16	1	11	1		31
1945 után készült összesen		3	1		23	2	12	1		42
összesen		17	8	1	110	9	119	4	12	280

² 1981-ig

A Hősi emlékek alkotói háttérének szintén egy nagyságrenddel nőtt a feltártsága, de még így is ez maradt a legtöbb jövőbeli kutatómunkát igénylő terület. Kiemelt jelentőségű szobrászművészek életműve vált a hősi emlékműszobrászat tekintetében jelentős mértékben ismertebbé. A helyi sírkőszobrászok, kőfaragók szerepével eddig csupán marginálisan foglalkoztak kutatók. Az ő hősi emlékkalkotásokban játszott jelentős szerepük a kutatómunkám során új eredményként jelentkezett. A 3556 eddig feltárt hősi emlékből jelenleg csupán 1699 esetben sikerült az azonosítás. Kutatásaim során 749 alkotót, vagy alkotó csoportot tudtam elkülöníteni, de árnyalja a képet, hogy ebben benne vannak a kivitelezők, bronzöntők és kőművesek is. Az ő leválasztásuk a listából azért sem lehetséges, mivel gyakran előfordul, hogy egy-egy emlékmű kapcsán csak őket lehetett azonosítani.

A hősi emlékek történetét korábban már részletesen feldolgozták, e tekintetben csupán apróbb kiegészítéseket tettem, leginkább az új korszakfelosztást érdemes előrelépésként kiemelni. Jelentősebb eredményt történeti téren az egyes hősi emlékek esetében tudtam elérni, többek között azzal, hogy képileg is igyekeztem minden alkotást korszakonként dokumentálni. Említésre érdemes, hogy a kutató munka kapcsán összeállítottam egy minden korábbinál teljesebb forrásbibliográfiát, ami már a levéltári gyűjteményeket és folyóiratokat is magukban foglaló tudományos forrás-adatbázisokat is tartalmazza.

Publikációk

Konferenciák

A Magyar hadisírgondozás története, előadás *A tér a történelemben* című konferencián, a konferenciát szervezte a PPKE BTK Doktori Iskola, Piliscsaba 2003.

Az I. világháború emlékműveinek adatbázisa, előadás a kiadók az oktatásért, tanulásért, kutatásért, a konferenciát szervezte a Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2004.

Tudományos történelmi adatbázisok a magyar levéltárak anyagaiból, előadás a CreaSpace konferencián, a konferenciát szervezte a Magyar Tartalomipari Szövetség, Budapest, 2005.

Geoinformation databases of the I. World War military surveyes, a paper in the conference titled *International Conference of Historical Geographers, Transformation processes of Cultural Landscapes*, organized by: Hamburg University, Hamburg, 2006.

Connectivity options between the historical gazeteers & the geoinformatical systems, a paper in the conference titled *Geoinformation Connecting Societies Annual Conference & Expo*, organized by: Geoinformation Connecting Societies, Vienna, 2006.

Hungarian historical databases, in paticular the archival collections, a paper in the conference titled *Annual meeteng of the Slovakian Archivists Organization*, organized by: Slovakian Archivists Organization, Zsolna, 2007.

Egy szabad hozzáférésű online I. világháborús adatbázis terve, előadás a *Pulszky Társaság éves Közgyűlésén*, a rendezvényt szervezte a Pulszky Társaság, Budapest, 2009.

Arcanum Digitális Tudománytár az új típusú történelemkutatások kiindulópontja, előadás a *Szellemi örökség digitalis megőrzése* című konferencián, a konferenciát szervezte a Magyar Könyvtáros Egyesület és az Arcanum Adatbázis Kiadó, Budapest, 2012.

Tanulmányok

A Magyar hadisírgondozás története. In. A tér a történelemben, konferenciakötet, PPKE BTK Doktori Iskola, Piliscsaba 2004.

Reformtól reforming (A Magyar gazdaság története 1968-1978). Feldolgozva: A Magyar Nemzeti Bank Története III. Kötet, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2004.

Kulturális örökségi értékek digitalizálása (megvalósíthatósági tanuémány az Oktatási és Kulturális Minisztérium részére). Mediahead, Budapest 2007.

A kulturális örökségi értékek digitalizálásáról és Egységes Szolgáltató Felület kialakításáról (előzetes megvalósíthatósági tanulmány az Oktatási és Kulturális Minisztérium részére) társszerző Gyenes András, Budapest, 2007.

Az állami közgyűjtemények gyűjteményeinek védelméről (összegző tanulmány a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. részére). Budapest, 2009.

A levéltári anyagok digitalizálásával szemben támasztott követelmények (összegző tanulmány). Társszerző Ambrus Gábor, Biszak Sándor, Budapest Főváros Levéltára, 2013.

Szerkesztett kiadványok

Magyarok a II. Világháborúban (szakkönyv gyűjtemény) CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kiadó, Budapest, 2005.

Az I. világháború hadszíntéri térképei (olasz, orosz front) DVD-ROM, Arcanum Adatbázis Kiadó, Budapest, 2008.

Magyar Múzeumi Digitális Könyvtár online adatbázis, Arcanum Adatbázis Kiadó, Budapest, 2008. <http://museum.arcanum.hu/kiadvanyok/>

Arcanum Digitális Tudománytár online adatbázis, Arcanum Adatbázis Kiadó, Budapest, 2012. <http://adt.arcanum.hu>